

Ki is volt Király István?

„Az igazságot egyetlen módon lehet csak megírni, ha feltételezzük, hogy amit megírtunk, soha nem fogja olvasni senki. [...] Végiggondolom, amit eddig papírra vettem, s tudom, hogy rossz az egész, nem attól, amit leírtam, hanem attól, amit nem”

Régen tudjuk, hogy a könyveknek megvan a maguk sorsa. Különösen, ha műfajuk: *Napló*.² Írója pedig Király István (1921–1989), aki egész felnőtt életében – 1945 és 1989 között – az irodalom- és művészetpolitika legbefolyásosabb (legnagyobb hatalmú) szereplői közé tartozott. A mottóként felhasznált Atwood-idezet arra utal, hogy azok, akik – e sorok írójához hasonlóan – személyes érzelmek nélkül olvassák e *Naplót*, megrendülten gondolhatnak arra az eldönthetetlen kérdésre: mi mindent kellett szóltanul kikerülnie ahhoz, hogy választott szerepét élete végéig sikerrel játszhassa. Mi igaz? Mi az igazság? Mi a gondolataiból „egyéni tulajdon”, s mi lehetne – már ha lehetne – általános érvényű?

A *Napló*ban leírtak – az időkeret korlátja miatt is – csak töredékesen mutatgatják, hogy milyen kérdések foglalkoztatták íróját, azt pedig, amit életműve javában találhatunk, máshol kell keresnünk. Valószínűnek tartom, hogy az irodalmi alkotásokban gondolkodó Király professzor ezt az anyagot – ebben a formában – nem akarta közölni. A *Napló* többször utal is rá, hogy fölhasználásával tervezte megírni emlékiratát – avagy önéletrajzát. E szándék megvalósításának számtalan akadálya lehetett (időskori betegségét és korai halálát beleértve). Viszont a kötet munkatársai csak a megtalált szövegeket adhatták ki, amelyek megrendítően érdekesekek, nem tehetnek róla, hogy az olvasó tudatát folyamatosan izgatja az, ami hiányzik mellőlük, amit ráadásul nehéz összeszedni különböző forrásokból. A lapalji jegyzetek és Babus Antal életrajzi vázlata nélkülözhetetlen hozzájárulás a *Napló*bejegyzések megértéséhez, de egyúttal

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója.

- 1 Margaret Atwood: *A vak bérgyilkos*. Fordította: Siklós Márta. Pécs, 2003, Jelenkor, 307, 427.
- 2 Király István: *Napló 1956–1989*. Sajtó alá rendezte: Soltész Márton. Utószó: Babus Antal. Budapest, 2015, Magvető. – A kötetről lásd korábban: N. Pál József: Emlékezés, számvetés – huszonnyolc év után. *Hitel*, 2018. március, 32–57.

fölvívják a figyelmet a kor történelmének gondosan említetlenül hagyott – vagy üres szólammal megkerült – tragikus fordulataira.³

A személyiség – az „én” – kisugárzása meghatározza az igényesebb önéletrajzi művek szerkezetét, a tartalom elemeinek kiválasztását, a leírt történések értékelését. Számos híres önéletrajzot ismerünk, amelyek szerzője mindennél fontosabbnak tartotta törekvései igazolását, s ehhez igazította emlékezetét. A műfaj regényesített változata ma is népszerű olvasmány, viszont a munkaadók már azt az önéletrajzot részesítik előnyben, amely csak felsorolja az igazolható tényeket – föltételezve azok egyértelműségét. Merőben más volt az önéletrajz szerepe a naplóíró fiatalságának idején, amikor a velünk megélt dolgokat (beleértve „származásunk” kényes kérdését) rendszeresen újrafogalmaztuk, hogy alkalmazkodjunk a hatalom elvárásaihoz. E *Napló* – közvetett formában – azért különlegesen megrendítő, mert írója néhány fontos megjegyzéssel mintha megkérdőjelezné hosszan védelmezett törekvései „igazságát”. (Vagy igazát?) Korábban Király István több hosszú (a kötetben csak hivatkozásként szereplő) beszélgetésben foglalta össze származásának és neveltetésének történetét.⁴ Akkor kikerülhetetlen volt, hogy ezekben minden állásfoglalását a párt sűrűn változó irányzatához igazítsa. Az életrajzi elemeket végsőkéig le kellett egyszerűsíteni, hogy azok ideológiailag indokolják érvényesülésének belső logikáját, megfeleljenek a dialektikus materializmus éppen időszerű értelmezésének, főleg pedig ne legyenek ellene fordíthatók. Függetlenül kérdezői társadalmi helyzetétől, befolyásától és érdeklődésének megalapozottságától az interjúk meghatározó eleme az alkalmazkodási szándék, a megfelelni akarás. Az ezekben elmondottakban Király István főleg arra ad magyarázatot, ami a *Napló* bejegyzéseinek írása előtt vele történt, illetve amit ő tett.

*

1944/45-ben mindenkinek látnia kellett, hogy a lepusztított ország nagyon nehéz helyzetben van, fájdalmas sebeket viselő emberekkel kell újjá építeni úgy, hogy az addigi viszonyok változatlan helyreállítására nem lehetett se szándék, se lehetőség. A negyvenes évek második felében sokan léptek be a kommunista pártba, mert tőlük – akik mögött ott tornyosult a győztes Szovjetunió korlátlannak tűnő hatalma – várták reményeik megvalósítását. Többségük nem mindenre elszánt hős volt, csak egy jobb világban akart jobban élni.⁵ Ebben az időszakban ugyanúgy, ahogy a Kádár-korban is, kevés volt az olyan éles határ, amelynek

3 A kiadvány szerkesztői a fennmaradt naplórészek kötetébe szerkesztésével, jegyzetekkel ellátásával és az utószóval – a lehetőségek határain belül – jó munkát végeztek.

4 Babus Antal, az utószó írója – és a jegyzetek készítői – többször hivatkoznak ezekre.

5 Király másik valós lehetősége az alsóbb szintű tanári munka vállalása volt, ami megbecsülését tekintve a „nem termelő szférába” volt sorolva, azaz szegénységgel járt; másrészt pedig a végtelenségig ki volt szolgáltatva annak az ideológiának, amelynek hatalomfölfogása semmire nem becsülte a személyes teljesítményt. (Csak a pártnak tett szolgálatot méltányolta.)

átlépése bűnrészessé tett valakit a következő évek „törvénytelenégeiben”. Megélni (és túlélni) viszont nem lehetett e nehéz éveket a mindent átható hatalmi erőszakkal való – bizonyos (egyénre szabott) – együttműködés nélkül, amelynek szükséges mértékét és jellegét utólag is igen nehéz mérlegelni. A kommunista ígéret egy igazságos rendről szólt, ami biztosítja a lakosság többségét alkotó munkásság és parasztság fölemelkedését. Ebből csak annyi valósult meg, hogy a párt a kiváltságosok új rétegét állította emelkedő pályára. (S tartotta ott kiválasztottjait.) Aki ennek haszonélvezője volt, az bizony nehezen választotta el a szólamokat attól a valóságtól, amitől mindennapjaiban meglehetősen távol élt. Különösen az „Ideiglenes Kormány” debreceni működése idején sok fiatal indult el – jórészt kommunista támogatással – a személyes siker felé.⁶ Mások a holokauszt megrendítő élménye után látták úgy, hogy megaláztatásuk és szenvedéseik megismételhetetlenségét a marxista párt fogja biztosítani. Úrifiúk sokasága tolta olyan sikeresen a párt szekerét, hogy az irodalmi-művészeti élet vezetése évtizedekig a Király–Pándi–Szabolcsi „trojka” kezében volt.⁷

Király István a „polgári világból” a nemzet történetének azt az értelmezését hozta magával, amely a szabadság vágyát összekötötte a felemelkedést szolgáló reformok szükségességével, s maradéktalanul hitt a forradalmi megoldás mítoszában. Ám ahogy – Németh László bizakodó terveivel ellentétben – a trianoni trauma válságától megbénított Magyarország megreformálhatatlannak bizonyult, a forradalmi eredetere (hamisan) hivatkozó „létező szocializmus” még inkább az volt. A „bolsevik forradalom” közismerten nem a várakozásoknak – és a hirdetett elméleteknek – megfelelően ment végbe. 2022 körül azt is tudjuk, hogy a „proletariátus” és a „dolgozó parasztság” fogalma a hetvenes-

6 Közéjük tartozott a hírhedt gazdasági rendőrség vezetője, Villányi Ernő, aki érvényesülése sikerében két évig lubickolt, majd kivégzése előtt a vállatöszobában beismerte, hogy karrierizmusa vitte a kommunista pártba, a munkáshatalom eszméje idegen volt tőle. (Vö. Cserényi-Zsitványi Ildikó: *A Politizált gazdasági rendőrség. A Gazdaságrendészeti Osztály, 1945–1948.* Bp., 2015, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.)

7 Úri származású volt rajtuk kívül Sötér, Szauder, Klaniczay, Kéry, Lutter, Köpeczi és sokan mások. – Fodor András *Naplójából* (lásd alább) sokat megtudhatunk arról, mit gondoltak egykori tanárukról a negyvenes években egyetemet végzett népi származású és jól érvényesülő irodalmárai. Fodor, miután (más ügyben) 1971. március 5-én csalódottan elhagyta a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatói irodáját, Illés Endre elegáns, úri viselkedését álságosnak minősítve jegyezte meg: „Öblös, műérzelmes hangja Király Pistáéra emlékeztet, csak (Illés) sokkal híggadtabb nála.” – A következő év november 16-án részletesen beszámolt a „Debreceni Irodalmi Napok” keretében rendezett vitáról, ahol Királyt fölháborította – egyebek között – a „belső turistákra” tett (antiszemitának minősített) megjegyzés. – Máshol szóvá teszi Király Németh László – sőt általában a „népiek” ellen – tett kijelentéseit. (Király megszólalásaiban, mondta állítólag Illés Endre, volt valami „nádtető-gyújtogató hangulat”, amit Fodor többször álságosnak, mesterségesen gerjesztettnek minősít.) – Fodor András költő saját állítása szerint 1943-tól naplót vezetett. Ebből eddig nyomtatásban hét (különböző kiadó által gondozott) kötet jelent meg. Királynál sokkal módszeresebben számol be élete eseményeiről, amelyek során ezen időszak majd minden írójával és irodalmárával, továbbá sok zenészével és képzőművészével került kapcsolatba.

nyolcvanas évekre értelmét veszítette. A megfélemlítettség mindennapi gyakorlata, a velejég hazug társadalmi beszédmód, valamint annak normatörő kijátászásainak beidegződése játszott közre abban, hogy a legértékesebb paraszti és munkás hagyományok mellett fölszámolták az öntudatos polgárságot és a polgári gondolkodás erkölcsi alapjait. Közben a világ szerencsésebb országaiban (itt részletezhetetlenül) olyasmi történt, amit Németh László a „minőség forradalma” metaforájába foglalt: a tudás forradalma vált a társadalmi fejlődés fő mozgatójává.⁸ Oly mértékben, ahogy azt az egyes országok hatalmi rendje elősegítette – illetve akadályozta.⁹ Az irodalom szakos tanár – aki a szólamok kötelező ballasztját hordozva is – elismert értelmezője lett nagyhatású műveknek, idősebb korában szembesült a technológiai elmaradottság végzetes következményeivel, de fölfigyelt az egyre elvontabb beszédmódra váltó tudomány előidézte nyelvi-megértési szakadék veszélyeire is.

Mintha azonban az egész *Napló*, sőt hiányzó (meg sem írt?) részei is azzal az önkínzó és öncsaló kérdéssel viaskodnának, helyes volt-e az önéletrajzi beszélgetésekben kiemelt döntése, hogy a „polgári világ” helyett a belátható időn belülre ígért szocializmus (majd kommunizmus) megvalósítása mellett kötelezte el magát? Jól döntött-e, amikor a választásokon nyertes, de a politikai küzdelemben előre látható gyorsasággal „leszalámizott” pártok helyett a Moszkvából hazatérteket választotta? Vajon személyes jóléte, szakmai sikere és a hatalom egy részének birtoklása megérte-e annak a szerepnek a vállalását, amit egyetlen elemében sem akart megkérdőjelezni? Talán azért, mert minden ilyen kérdés az igazába vetett hitét veszélyeztette volna, ami nélkül nem lehetett az, aki volt. Miközben a *Napló* írója gyakran sajnálja önmagát, hallgat arról, a választott és mindvégig kívánatosnak tartott szerep mennyi önfeladást, öncsalást, színlelést kívánt tőle. Így arra, ki volt Király István, annyi válasz kínálkozik, amennyi az érdeklődők eltérő világnézetéből, személyes sorsából, ismereteiből és szöveg-olvasatából következik.

*

Nem találtam pontos adatot arra, mikor került Király a pesti egyetemre: de 1947-ben már az Eötvös Kollégiumban¹⁰ tanított – a miniszteri tisztségét elvesztő, költőnek és irodalomtörténésznek ekkor nála sokkal jobban elismert Keresztury Dezső helyén.¹¹ Vajon mit gondolt a naplóíró az eltávolított kiváló

8 Ahogy az ipari forradalom elképzelhetetlen a nagy felfedezések nélkül, a „Nyugat” irigyelt jólétét is jórészt a termelés technológiájának óriási átalakulása hozta létre.

9 Magyarország ipari-technikai fejlődése régen szükségessé tette a tanulási lehetőségek kiszélesedését, s az erőszakolt nagyüzemi mezőgazdaság, valamint az iparosodás más életfeltételeket biztosított a koráibanál.

10 1950-ben – egy időre – az Eötvös Kollégiumot is fölszámolták.

11 Miután önállósították a hit- és az orvostudományi kart, 1950-ben megváltoztatták a tudományegyetem névét: Pázmány Péteré helyett Eötvös Lorándét kapta a Tudományegyetem.

tanárokról?¹² Hiszen az egyetem átszervezése közreműködésével változtatta – a szakmai minőség és sokszínűség rovására – fő céljá a „szocialista szakember” nevelését, és a marxizmus minden tantárgyat átítató egyeduralmát.¹³ 1953-ban – hónapokkal Nagy Imre miniszterelnöksége előtt – a „pártszerű” értékelvek érvényesítésének feladatával¹⁴ bízták meg a vezető irodalmi lap, a *Csillag* szerkesztésével. Ha Nagy Imre körének (meghatározhatatlan) szelleme beszivárgott a lapba, az részéről legföljebb az irodalmi közeg hangulatának tett engedmény volt, nem tudatosan vállalt cél. Mintha azonban már akkor előkészítette volna szerkesztőutódai egy részének későbbi gyakorlatát: tiltott szerzőket ugyan nem közölt, de pártírók sokasága mellett teret adott a „tűrés” határán lebegő „igazi” íróknak. Mintegy próbára téve a pillanatnyi (és fölötte álló) irodalompolitika tűrőképességét.¹⁵

Vajon a naplóíró észrevette-e, hogy az irodalmi élet működtetésében csak kisebb szerepeket kaptak a vidéki alsóközéposztályból nyelvtudásukkal, műveltségükkel, művészeti érdeklődésükkel magas értelmiségi szintre emelkedett kissé fiatalabb pályatársai? A parasztsaládok jónéhány leszármazottja viszont kiszorult a pályájáról, vagy súlyos küzdelmekre kényszerült.¹⁶ Ők ugyanis másoknál jobban átértékelték azt a már 1946/47 körül kezdődő folyamatot, amelyben a parasztság minden rétegét – az újonnan földhöz jutottaktól a kuláknak minősítettékig – elszegényítették, majd a kommunista elképzelésekhez igazított (megrekedésre ítélt) mezőgazdasági üzemekbe (illetve gyárakba) kényszerítették.¹⁷ A „munkás” származásúak többsége is faluról került a városokba, szíve a parasztsághoz húzta, de a valódi szakmunkás hagyományok (pl. a magas színvonalú – „tökéletes” – munka tudatosan vállalt igénye) áldozatul esett az ipari munkaalkalmak földuzzasztásának. Közben a szegények és kiszolgáltat-

12 Tóth Gyula: *Egyetemi éveim a Pázmány Péter-Eötvös Loránd Tudományegyetemen (1946–1950)* című emlékezésében olvashatjuk. (A szerző kiadása, 2000): „Leckekönyvem (indexem) jól mutatja a professzori karban történt durvaságokat, kitűnő tanárok eltávolítását és nem tudós politikusok felülletését a katedrára.” Hozzá kell tennem: a „tudós” jelzőt nem lehet a fiatal Királytól elvitatni, akinek neve itt elő sem fordul.

13 Továbbá kötelezővé tették a („birodalmi”) orosz nyelv tanulását.

14 Nagy Imre a jelek szerint nem játszott lényeges szerepet Király életében.

15 Vekerdi László szerint Király Istvánt „egy hosszú tudományos pálya során végig elbűvölte, magával ragadta és segítette Németh László...” Ugyanakkor küzdött szellemével, mert az ellentétes volt „következetes marxista fölfogásával”. Vekerdi nagyra értékeli Király érdemeit a Németh László életmű megjelenítésében. S ezt egy alaposabb életrajz kiegészítheti majd más – a marxista keretet átlépő – tetteivel.

16 Tanulságos a Király által a pályán tartott – és állandóan támadott – Czine Mihály példája. Még inkább Illés Lászlóé, akit kizártak a pártból, az ország összes egyeteméről, gyári munkára száműzték, majd visszavettek az irodalmi életbe. Fodor András naplójából ismerhetjük megpróbáltatásaik történetét.

17 A legendává magasztalt „szocialista nagyüzemek” helyett az ország hússzükségletének kétharmadát a „háztáji gazdaságok” állították elő. – Lásd Bertók László: *Priusz*. Budapest, 1994, Századvég.

tottak nagy része még szegényebbé és még kiszolgáltatottabbá vált. Ahogy Gyilasz nyomán sokan tudták: kialakult az „új osztály”.¹⁸ Király István pártbeli elismertségével annak nagyra becsült tagja lett.

Gyilasz könyve sokáig tiltott volt Magyarországon. Állításait sikerült is oly mértékig eljelentékteleníteni, hogy a hazai köztudat – és szakirodalom – igen keveset tud a kiváltságosok új rétegének létezéséről. Minden hatalmi szervezet (a legdemokratikusabb is) csak saját – bizalmi alapon kiválasztott – vezetőivel lehet működésképes, ami kizárólag személyes alapon valósulhat meg, noha – szerencsés esetben – ebben a képességek és a teljesítmény is közrejátszik. Király életében fontos kiváltságok voltak például a különböző színvonalú lakás-kiutalások, a hiánygazdaság külön üzletei – máshol nem kapható árucikkkel –, a magasabb színvonalú üdülési lehetőségek – mint a balatonöszödi „ötszallagos” luxus, az elegáns párt- és akadémiai üdülők, Szocsi, a nyugati szakszervezetek tengerparti szállodái – stb. stb. És persze a hozzáférhetetlen lapok, a bizalmas kiadványok zárt körben – több változatban – terjesztett tájékoztató anyagai.

Aligha véletlen, hogy a forradalom után őt – a „megbízható” – küldték „rendet teremteni” Szegedre, ahol leváltották és bebörtönözték az „ellenforradalom” előkészítésében való közreműködéssel vádolt rektort, Baróti Dezsőt.¹⁹ Király feladatát – jelek szerint – kedvetlenül és emberségesen végezte, de azt nem győzte hangoztatni, hogy a forradalomra okot adó korszak része az általa „haladónak” tartott magyar történeti folyamatnak, a nép „évezredes” elnyomás alóli felszabadításának.

A háború előtt felnőtt Király tudatába beépült az a csalódás, mely a Nyugat hatalmi politikájából vezette le a trianoni nemzetcsönkítést. A sokat utazó Király a nyugati országokban jómódot, árubőséget tapasztalhatott – szemben a hazai hiánygazdasággal. Ez azonban kiváltságos helyzetéből másként látszott, mint az átlagember nézőpontjáról.²⁰ Ő sokáig – talán mindvégig – bízott a szovjetvilág (meg nem valósult) lehetőségeiben.

1956-ban Király már túl volt első házasságán, és benősült a munkásmozgalmába. Feleségét, Landler Máriát²¹ – az éles nyelvű Ungvári Tamás, aki szívesen mondott (írt) pletyka szintű véleményeket kortársairól – rokonszenves, intelligens asszonynak minősítette. A pártközpont hajdani munkatársa, Széchenyi Ágnes még egyértelműbb lelkesedéssel beszélt róla. Más lapra tartozik, hogy az asszony gyermekkorában kialakult kapcsolati hálója befolyásos moszkvai

18 Milovan Gyilasz (Đilas) *Új osztály* című könyve magyarul először zárt terjesztésben évszám nélkül, majd 1958-ban Nyugaton jelent meg.

19 Szabadulása után – régi barátai – a Petőfi Irodalmi Múzeumba helyezték.

20 Akkor is, ha neki soha nem jutott eszébe megvetően beszélni a Nyugatra csak „vásárolni járó” tömegről, ahogy ezt a „demokratikus ellenzék” arisztokratikus-elitista vezéreinek írásaiban olvassuk.

21 Landler Mária nem a Kreml falában nyugvó Jenő, hanem fivére, az 1919 után Magyarországon letartóztatott, majd fogolycseré keretében Moszkvába került Ernő lánya volt.

köröket is magába foglalt. Férje a szovjet elvtársaktól kapott megbízást a *Szovjet irodalom* főszerkesztői tisztségére azzal (ahogy a *Napló* is rögzíti), hogy csak ott megjelent (ellenőrzött) írásokat közölhet. Hogy ez – sok más megbízatása mellett – mekkora jövedelmet eredményezett, nem tudom, nem is fontos. De a *Napló* idézi egyik tanítványát, aki megjegyezte, könnyű kommunistának lenni egy luxuslakás kényelmében.

Politikai megnyilvánulásaiban Király professzor ötvenhat után alapvetően Kádár János fölfogásával azonosult: elítélte az „ellenforradalmat” és az azért bűnösöket. Ugyanakkor saját korábbi szerepét nem tartotta felülvizsgálatra szorulónak. Miután szó nélkül hagyta a ’45 utáni tisztogatásokat, amelynek nemzetközi híré tudósok is áldozatául estek; a koncepciós pereket, a kínzások, kivégzések és bebörtönzések ismétlődő gyakorlatát, „elvtársai” meghurcolását; a (parasztságra kirótt) beszolgáltatások okozta szenvedést, a „munkaverseny” álságát, a tízezreket megnyomorító kitelepítések borzalmait; nem vette észre azokat a fiatalokat sem, akik a Balassi Bálint utcán²² – talán szeme láttára – menekültek az 1956. október 25-ei Kossuth téri vérfürdő elől. A fél Budapeestet leromboló szovjet tankok ugyanúgy kihullottak az emlékezetéből, mint az egész besúgórendszer.²³ (Az emlékezetéből? Vagy csak abból, amit megörökített?) Noha naplójegyzeteit 1956-ban kezdte írni, a „sajnálatos eseményeket” gondosan kihagyta, akárcsak a történelmi fordulatokban bővelkedő 1968-as évet. A hetvenes években megszorodnak a bejegyzések, a ’73-as év első fele megint hiányzik, noha őt a baloldali elhajlással vádolt „Lukács-iskola” ügyében május 8-án hozott határozat – akaratán kívül – a „jobboldali (nacionalista) elhajlók” felé sodorta.²⁴

22 Király a Balassi Bálint utca 1. alatti – ma is „zárt” – házban lakott. Otthonát sokan megcsodálták, s ezzel ő is tisztában volt. Arról viszont sehol nem beszélt, előtte ki lakott ott, az hová tűnt el, ő miért részesült abban a kiváltságban, hogy – valószínűleg második házassága után – neki utalták ki. – Radnóti Sándor, aki az ő ajánlásával jelentkezett a pártba (majd szándékát 68-ban visszavonta), végül nem maradt „hűséges tanítványa”. Neki Király az ellenforradalom bizonyítékaként egy golyónyomot mutatott lakása mennyezetén. E környéken azonban október 25-éig csak a kommunista karhatalom tüzelt, ahogy erre Radnóti is utal. Őt és feleségét (a szovjet követség alkalmazottját) több nappal később a hisztéria készíthette, hogy barátokhoz meneküljön – nem létező – üldözői elől. Radnóti Sándor: *Sosem fogok memóárt írni*. Bp., 2019, Magvető, 154.

23 A besúgórendszer kiszolgáltatót ügynökökre, jól fizetett tartótisztekre épült. Király és családja a kiváltságosok közé tartozott, akik külön bizalmas tájékoztatásokat kaptak, ha a rendszer veszélyt érzett. Sokkal közelebb állt a főhatalomhoz annál, hogy besúgónak használták volna.

24 1972. augusztus 30-án egyetlen mondat rögzítette a tény, hogy megkapta a „Lukács-tanítványoknak írásait”, akiket ismert. – Fehér Ferenc kandidátusi vitájához szükségesnek tartotta megjegyezni: „meggondolkodtat, mennyi fiatal tehetséget tudnak maguk köré gyűjteni. Jobban kell törekedni a saját körünk megteremtésére.” *Napló*, 249. – Az „ők” kilétét találgathatjuk. Jelentheti a Lukács-iskolát (és óvodát), a „zsidókat”, a „balosokat” (akiknek politikai kapcsolatai ekkor Kádár irányzatának megdöntésén fáradoztak, s akik ellen Aczél Pándit mozgósította), valamint azoknak a „nyugati modernista” irodalomtudósoknak a törekvéseit, akikről munkám utolsó részében még szót ejtek: TTE.

Király az irodalom és a művészetek területén egyszerre volt kiszolgáló, irányító és végrehajtója annak, amit a legfelsőbb szinten elfogadott – sűrűn változó – „forgatókönyv” előírt.

*

Amikor Király *Naplójában* az Aczél Györggyel folytatott vitáit olvassuk, tudnunk kell, hatalmas helyzetétől függött kiváltságai megtartása. Ezek a kötet leg gondosabban fölépített, írójuk által legfontosabbnak tartott bejegyzései, noha elvi kérdései a megjelenés idejére elvesztették jelentőségüket. Meglepő az olvasók többsége által roppant sikeresnek látott Király állandó sértettsége, amire magyarázatot talán – noha a *Napló*ban csak elvétve villannak föl jelei – a korabeli tudományos-irodalmi élet jó néhány szereplőjének vele szembeni ellen-szenve kínál.²⁵ Aczél nem az egyetlen, akivel nem mindenben értett egyet – Kádár teljhatalmát viszont következetesen elismerte, a főtítkár helyzetének késői megingása aggodalommal töltötte el. A *Naplóíró* a hetvenes évektől érzékelte a világ változását, s egyre kevésbé tudta önmagát meggyőzni arról, hogy a dolgok alapvetően jó irányba haladnak. Ennek fő okát azonban sokáig a hatalmat gyakorlók személyében s azok befolyási övezetének határaiban kereste, nem a „rendszerben”. Miután a nyolcvanas években megrendült a rendíthetetlennek vélt hatalmi helyzet, s a párt főtítkárát 1988-ban leváltották, Király professzor teljesen elbizonytalanodott, noha ezt megelőzően még a Központi Bizottságba vágyott.

A *Napló* sok nézeteltérést örökít meg életének fontos vagy jelentéktelen – különböző társadalmi helyzetű – szereplőivel.²⁶ Tamás Gáspár Miklós szerint Király egész környezete a pártelithez tartozó zsidókból állt,²⁷ mások viszont „népi” kapcsolataira emlékeznek. Meg kell ismételnem: a hatvanas évektől az irodalmi és művészeti életben – főleg Aczél György támogatásával – korlátlan hatalommal bírtak ők hárman Pándi Pállal és Szabolcsi Miklóssal. Ám a hetvenes évektől a korlátlan jelző szinte észlelhetetlenül kezdett kilúgozódni, noha befolyásuk tovább érvényesült.²⁸ Az viszont tisztázásra vár, hogy a naplóíró

25 A *Napló* szerint Kati lánya ekkor együtt élt Karsai Elekkel, aki gyűlölködve beszélt Királyról. Javasolta az asszonynak, hogy változtassa meg nevét. *Napló*, 205. Ennek alátámasztására mondhatta – vagy szülei mondhatták – el a lánynak azt a pletykát, miszerint ő Horváth Márton lánya lenne, Király pártutasításra vállalta mégis az apaságot. E két naplóírói bejegyzés a hatalom részesét – a messzemenően elismert egyetemi tanárt – körülvevő ellenséges légkör miatt érdekes. A második után nincs semmi megjegyzés. *Napló*, 249.

26 Gyermeket váró feleségének 56-os menekülése jobban érthető, hiszen lakásukban jól hallható lehetett Nagy Imre Kossuth téri szófordulata, a tömeg dühe, de még aznap éjjel bevonultak a szovjet tankok. Rémlátásuk legfőljebb a fegyveres harcok néhány nappal későbbi hírére kaphatott tápot. De a felkelők csak az ÁVO-ÁVH tisztjeit keresték, ha keresték, egyetemi tanárokat nem, „oroszkokat” sem – november 4-éig.

27 *Magyar Narancs*, 2017. május 18. – A világhálón is olvasható.

28 Pándi 1987-ben meghalt.

mire fordította hatalmát (befolyását) adott viszonyok között fő területén, az irodalom értékrendjének alakításában? Sokan vannak – és nem csak a visszarendezésen fáradozók között –, akik hálával gondolnak rá, és gondolkodásának rugalmasságát hangsúlyozzák.²⁹ Ez jó néhány irodalomtörténeti munkájában is érvényesül, noha a marxista értelmezésű realizmushoz következetesen ragaszkodott. Tegyük hozzá, Pándival támadt nézeteltérései többnyire arról szólnak, hogy más-más személyeket támogattak, s irodalmi ízlésük, érdeklődésük is különbözött.³⁰ Ez vezetett néha irodalompolitikai beavatkozások eltérő fölfogásához, noha alapvetően ugyanazt a célt szolgálták. A hetvenes évek második felében, mintha irodalmi magabiztossága megingott volna. Akárcsak a vele sok tekintetben hasonló helyzetű Tóth Dezső: egy 1978. január 24-ei bejegyzésű vitájuk alapján ma már elég nehéz eldönteni, mit tartottak helyesnek, elfogadhatónak és mit tűrhetetlennek. A nyílt (zárkörűen nyilvános) vitát bizalmas beszélgetés követte. Királyt a rendszer elerőtlenedése izgatta akkor, amikor „a szellemi életben jelen van a morális terror. Aki nem akarja, hogy megsemmisítsék, annak meg kell védenie magát” – írta erről. Párttársa és kollégája azt válaszolta: mivel ő a „hatalom részese”, nincs lehetősége arra, hogy azzal ne éljen. (Csak éppen nem él vissza vele, tette hozzá.)³¹

1990-ig a magyar politikában állandó tényező csak az erőszak, a megfélemlítés és a párt „vezető szerepe” maradt. Mindezt a hatalom eltérő módszerekkel, más-más fölfogásban, de ellentmondást nem tűrően érvényesítette, amit tudós naplóiírónk úgy méltányolt, mintha észre sem venné vagy magától értetődőnek tartaná.³² A hirdetett „osztályharc” mellett a párt vezetői is folyamatos küzdöttek – egymással. Az ebben való részvétel indokolása Király István *Naplójának* legterjedelmesebb témája. A *Napló* lapjain ellenfeleinek (akik egyszemélyben szövetségesei, pártfogói, sőt barátai is) a bemutatása egyedülállóan érdekes. Aczél György, Pándi Pál és a kor neves irodalmárai mellett – ahogy látni fogjuk – „irodalmi hősként” jelenik meg az olvasó előtt a kor hazai világát mindenki másnál jobban meghatározó Kádár János. Már csak ezért is érdemes a *Naplót* elolvasni: Király tollán a kor főszerzői közül többen színes egyéniséggé válnak. Megrendítő belülről látni, átérezni azt, amit legtöbbször kívülről élte át. A kort a szabad választásokig uraló félelem – és korlátlan kiszolgáltatottság – csak annyiban jelentkezik a *Naplóban*, hogy írója jobban fölfigyel a fiatal irodalmárok saját útkeresésére, ami csak fokozta tehetetlenségérzését, miközben úgy látszik, mintha a hatalom csúcsán állna.

29 Mások ellenszenvvel vagy gyűlölettel írnak róla.

30 Azok a fiatalabb írók, akik önmagukat a „demokratikus ellenzék” hangadóinak tartották, Pándit a pártfölfogás Királynál könyörtelenebb érvényesítőjének látták.

31 *Napló*, 568–570.

32 1989-ig ugyanúgy engedélyezték, mi jelenhet meg. 1944 óta mindvégig a párt határozta meg – változó szempontok alapján – az érvényesítési lehetőségeket.

Király professzor a polgári világból hozta makacs hűségét mindannak vállalásához, aminek vizsgálatától elzárkózott. Megőrizte és gyakorolta az eszményi úriember viselkedési normáit. És azt az erkölcsi fölfogást, miszerint az adott szó kötelez, az ember hű marad eszméihez, azaz önmagához. Népi származású idősebb pályatársai ezt – ahogy fentebb hivatkoztam rá – idegenkedve szemlélték, a fiatalabbak viszont ebben a rendíthetetlen etikai tartás bizonyítékát látták. Néhányan zseninek tartják. De beleütközhetünk abba az abszurdumba is, hogy a történelmi fejlődés – azaz szüntelen változás – elvét valló marxista-kommunisták úgy vélték, hogy a szocializmus, illetve annak kommunizmussá alakuló folyamata lényegében végleges, változatlan állapot. Időnként szüksége van kisebb módosításokra, de társadalmi rendje úgy jó, ahogy van – a sajtóban, az írott anyagokban, a határozatokban. Többen öncsalóan azt hirdették, csak vissza kell állítani az „igazi” marxizmust, s a „hibák” (bajok, ellenmondások) megszűnnek. Ám azt senki nem tudta, mi is az „igazi” marxizmus.³³

A *Napló*ban ötvenhattól a hetvenes évekig esetleges bejegyzéseket olvashatunk. Majd egyre inkább élete legfontosabb benyomásainak megörökítésével találkozunk. Irodalomtörténeti munkáiban kifejtett nézeteiről és kutatási eredményeiről viszont ritkán beszél. A hetvenes években egyre gyakran kell szembeszólnie azzal, hogy a hozzá közelállók – tanítványai, pártfogoltjai – másként gondolkodnak, mint ő, másként látják a világot és benne az irodalom lehetőségeit. A *Napló* kiadása arról tanúskodik, hogy Agárdi Péter maradt legbizalmasabb tanítványa. Bizonyára Király tudtával és támogatásával lett az MSZMP KB (és közvetlenül Aczél György) munkatársa, ami aztán a Magyar Rádió elnöki székébe röpitette. Agárdi azonban pártfogója meglepetésére Fejtő Ferencről, a Kádár-rendszer Párizsban élő harsány bírálójáról írta kandidátusi disszertációját. (Az értekezés persze nem erről, hanem Fejtő fiatalkori munkásságáról szól.)

Nem kétséges, professzorunk alapvetően barátkozó természetű ember, de hisztériára hajlamos alkat volt. Kedvelte az oldott beszélgetéseket, aki közelebb került hozzá, azzal elkoccintgatott, de ügyelt arra, hogy a kevésbé kedvelt hozzáfordulók se menjenek el üres kézzel, noha többnyire csak tanácsokat adhatott. (Állást, előmenetelt igen ritkán.) Érezte támogató szándékát mindenki, aki egymáshoz nem illő személyekből álló köréhez tartozott. Harcba ritkán szállt valakiért. Leggyakrabban – és legtöbbit – Czine Mihálynak segített. Annak ellenére alkalmazta a tanszékén, hogy az ő köréhez tartozók közül többen a jó föllépésű, hatásos előadó széles körű népszerűségét antiszemita kijelentéseivel magyarázták.³⁴

33 E gondolatmenetet a marxizmusból kiábrándult Lukács-tanítvány, Vajda Mihály fejtette ki *Szög a zsákból* című önéletrajzi esszéjében (Bp., 2017, Magvető., Tények és tanúk. Vö. pl. 109).

34 1987. július 8. szerdán írta a *Napló*ba: „Juli (második házasságából származó, nálunk nevelkedő lánya) volt nálunk reggel. Indulunk Balatonvilágosra, búcsúzni jött. Beszéltem a Károlyi Társaság (radikális liberálisoknak Csoóri, Csurka, Pozsgay elleni) lapjának engem (is) támadó cikkéről. És mellékesen azt mondtam, hogy akik ezt írták, zsidók. Ennyi elég volt Julinak: »Na, akkor engem is lezsidózhatsz« – mondta. – »Miért nem azt mondd, hogy ez és ez

A szovjet hódoltság évtizedei alatt a korrupció kezdettől része volt a rendszer működésének, Király helyzetéből azonban ez sokáig nem tűnhetett föl. Az ideológia, amit szolgált az irodalomértelmezésben érvényesült. Másfelől tanárként feladata volt ugyan (vagy inkább: lett volna) a „szocialista ember” eszményének tanítványai tudatába ültetése, de annak tartalma ugyanúgy változott, ahogy a „marxista elképzelések” (és a „népi demokrácia” alattvalóinak életformája) is. A korrupcióhoz a „szocialista társadalom” alattvalói annyira hozzászoktak, olyan magától értetődőnek tartották, hogy csak a legkiemelkedőbb visszaélések keltettek kisebb-nagyobb érdeklődést. Ezért meglepő, hogy a *Naplóíró* ezen csak az általa pártfogolt Czine Mihály esetében akadt fenn. Czine újonnan készült háza „felszentelési” ünnepségén fakadt ki, hogy az ottani luxuskivitel minden elemében lopás (korrupció) eredménye.³⁵

*

Király 1986. november 23-án fejezte be Fodor András – akkor megjelent – „naplójának” az olvasását.³⁶ „Megkavart ez a könyv” – írja. – „Furcsa érzés kívülről, idegen szemmel látnom magamat.” Fodor 1947-től, az Eötvös Kollégiumból ismerte, de kezdettől fogva fenntartásokkal viszonyult hozzá. Mégis korábbi tanára meghívására került a *Csillag* szerkesztőségébe, s ez nagy lökést adott irodalmi pályájához. Fodor a népre hivatkozó szólamokból már Rákosi idején kiábrándult, az ötvenhatos forradalom mégsem ragadta magával. Viszont milyen benne élt a magyar valóságban, Budapestre telepedése után is szoros

a véleményük? Miért fontos, hogy zsidók?» Én: »Ők sem mondták, hogy ez a Király véleménye, csak azzal érvelnek, hogy jobboldali vagyok.« – Juli: »De ezek megbántott emberek. Rémes, de Magyarországon szégyen zsidónak lenni.« – Én. »Miért lenne tilos beszélni róla? Kimondani, hogy valaki zsidó« – Ő: »Ha itt olyan lenne a helyzet, mint Amerikában, nem lenne tilos. De egy olyan országban, ahol a futballpályán olyasmiket kiabálnak, mint itt, egy ilyen országban törvényt kell hozni az ilyen vélemény elnémításáról.« – Ez nekem egy igazi probléma: jó-e, vagy rossz, hogy tabutémát csinálunk ebből a kérdésből? Igazam van-e, hogy áthágtam ezt a szabályt?» *Napló*, 765–766.

35 *Napló*, 1981. szeptember 4. Péntek, 633, – Azt viszont megjegyzésre érdemesnek tartotta, hogy „Rajk lakásán van az illegális íráskönyvtár boltja (Galamb utca 3.)... Amikor (Knopp Andrásék) beszéltek velem, kijelentette: neki ez kötelessége, mert ha mások csinálják, azokat azonnal börtönbe zárják. Ehhez az ő nevére van szükség...” Korrupciós tény az is, hogy származása neki ezt a kiváltságot biztosította (ha nem is korlátlanul). – Még keserűbb, amikor Bárdos Pált, a rendszer egyik futtatottja idézi azerbajdzsáni élményeire hivatkozva arról: ott is kialakult az új osztály: „fent jómód, lent nyomor” – „2) (a) személyes mozgásszabadság korlátozott... – [...] az őszintétlenség: a különvált »közhasznú« és »magánvéleményre«. – 1976. január 9. péntek. *Napló*, 404, – A *Napló* szerint 1987. május 30-án vett részt Czine Mihály új házában avatásán Szentendrén, s azt írja: „büncselekményről beszéltem (a magyarban nincs külön szó az íratlan és írott törvénybe ütköző bűnre). Később Mari mondta, hogy ebben a házban mindent úgy loptak.” Túl nagyinak és hivalkodónak találta a házat, amit Czine egy író társa közreműködésével vett telken „egy építőipari vállalat jogtanácsosa segítségével”, a cég tégláiból épített. *Napló*, 759.

36 Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*, I-II. Bp., 1986, Magvető.

kapcsolatban maradt falusi családjával, otthon volt vidéki városokban és falvakban. Majdnem mindenkit ismert a kulturális élet másod-harmadvonalában is. Elképesztő mennyiségű nővel és férfival tartott baráti jellegű kapcsolatot. Egészen más nézőpontból ítélte meg a „tényeket”, mint a dolgozósobájában, a katedrán, a könyvtárban vagy pártgyűléseken otthonos professzor és főszerkesztő. Kezdetből erőltetettnek és képmutatónak tartotta Király „párthúságát”. Tehetségét és alapvető jó szándékát viszont nem vonta kétségbe. Csak viselkedésére tett irigységgel átitatott elmarasztaló megjegyzéseket. Saját megfogalmazásában Fodor észrevételeiből a következő képet rajzolta önmagáról Király István. Fodor szerint ő:

„– Ellenszenves ember, de ami elsősorban ellenszenves, a hatalom, a rendszer és a világnézet.³⁷ Mik az innen beléivódó legfőbb vonások:³⁸

- a. Elvont, valahol kívül él azon, ami valóság. A tények fölött áll.
- b. Félelem a fenttől, a hatalomtól. A kiszolgáló benne, a készséges kutya.
- c. Ezért (a) jutalom, az üdülés Hawaiiin, Balaton s a palotalakás.
- d. Az emberek nem szeretik, idegenül néznek rá.

– Mi az, amit ezzel szembehelyezhetek?” – Kérdezte a naplóiíró. – „Azt érzem csak mindenképp, hogy meg kell írnom a magam élete mentségeit.”³⁹

Átérzem a „megkavart” igét, hiszen engem is megkavartak azok a szemponatok, amelyekkel e naplókban találkoztam. Igazat adok a szerzőnek: meg kellett volna írnia élete mentségeit, amelyeket külső szemlélő nem élhet igazán át. Ahogy – részben – igaza van azoknak, akik szerint Fodor naplója „hálószo-batitkokban kukucskálás...” Emlékei kitergetését sokan mások is rossz néven vették.⁴⁰ Meg kell ismételnem: Fodor 1943 óta vezette Királyénál sokkal részletesebb naplóját. Ebből ekkor a Fülep Lajosra vonatkozó részletek jelentek meg, s az óta még öt további terjedelmes kötet.⁴¹ Korrajz ez a javából – a maga elfogultságaival, egyoldalúságaival együtt.

*

1973. november 8-án, csütörtökön Király kitépett, majd visszaillesztett naplójába egy gondolkodására – és rokonszenvének jellegére – mélyen jellemző bejegyzést: az ekkor leírt Kádár-portré hosszú és eredeti megfigyelésekben gazdag. Azzal kezdődik, hogy ő, az „ideológus professzor” szerepének megfelelően

37 Fodoréval ellentétes fölfogása.

38 Már mint a naplóiíró vonásai.

39 *Napló*, 744–745.

40 *Napló*, 748.

41 Fodor vasutas családból származott, már a háború vége előtt tanulhatott, s e lehetőséget alaposan kihasználta később is. Több idegen nyelven beszélt, elismert műfordító és zenekritikus volt. A naplókban sok szó esik barátainak, ismerőseinek a családi ügyeiről, szerelmeiről, főleg pedig az ő írói tevékenysége sikereiről, illetve – vélt – mellőzöttségéről. – A naplók hálózati kiadásban is megtalálhatók a világhálón.

írásban átadta a forradalmiságról szóló eszmefuttatását,⁴² de az nem érdekelte Kádárt. A pártfőtitkár munkatársai által fölkészítetlenül találkozhatott vele, ezért szabadabban, közvetlenebbül beszélt, mint hivatalos tanácskozásokon. Emberi arca jobban kibontakozott: az életéről és élményeiről beszélt, származásáról, anyjáról, a Wesselényi utcai fiatalságáról. Megállapította, sok a 600 000 párttag, „kevesebb jobb lenne”, akkor több „elvtársban” erősebb lehetne a vágy, és „több az eltökéltség, hogy a társadalmi fejlődés előreviteléért dolgozzon”, esetleg áldozatokat is hozzon. Gondolatmenete a nevelés szükségességével folytatódott, s Király igyekezett követni töprengéseit. A fiatalok fogékonyak, mondta a mindenható pártvezér, de életük irányítására eszmények – és tanítók – kellenek. Őt tapasztalt elvtársai a kommunista sejtekben nevelték. „Megkérdezi tőlem” – írja a naplóíró –: „maga mit ír a kérdőívekre (foglalkozásként): – »Tanár« – Tanár, nincs ennél szebb... [...] Bármennyire szeretnénk is emelni jobban a pedagógusfizetést, valahogy nem megy. Mindenki inkább arra szavaz, akitől a holnapi termelés emelése függ. A pedagógusok munkáján pedig csak a húsz évvel későbbi termelés múlik. S az nem olyan sürgős.”⁴³ Noha az nem derül ki, hogy erre Király mit mondott, bejegyzése egyetértését emeli ki, hiszen az iskolákban dolgozó tanítványai sokszor panaszkodtak anyagi gondjaikra és a megbecsültség hiányára. Bérük valóban – ahogy Kádár is mondta – messze elmaradt más egyetemet végzett rétegekéhez (és néhány munkáscsoportéhoz) képest. Pedig Király jól emlékezett rá, hogy diákkorának tanárai a középosztály anyagi szintjén éltek, még a falusi tanító is félig-meddig „úriembernek” számított.

*

Radnóti Sándor (ismétlem) nem tartozik hívei közé, de véleménye szerint Király István nagyszerű (egyetemi) tanár volt, „teljesen szabadon lehet ellentmondani neki...”⁴⁴ Am a tanítványok szakmai érdeklődéséről és eredményeiről alig esik szó a *Napló*-ban, erről a szorosán hozzákötődők esetében is csak igen ritkán tesz említést. Pedig tanári hivatását olyan fontosnak tartotta, hogy 1972. április 12-én, szerdán egész délelőtt a pécsi főiskola Tudományos Diákköri pályázóinak előadásait hallgatta. Komoly fenntartásokkal: „Kassák, Ady, Weöres elemzések. Strukturalista és információs elméleti halandzsa rémuralma. Fel kellene szólítani⁴⁵ ez ellen. Az irodalom, a művészet nem veszhet el műszavak kódében. Az értelmiség és a nép elszakadása jelentkezik benne. – (Egy) pécsi (diák) a *Párizsban járt az őszről* beszél. S meg sem említi. Rosszkedv, csömör bennem. Az életem igazolása még hátra van.”⁴⁶

42 A forradalmiság az ötvenes évektől fontos értékmérője volt az írói műnek, de fokozatosan vesztett hangsúlyából miután megjelent a „maoista”, szélső balos irányzat.

43 *Napló*, 298, illetve 288–298.

44 Radnóti, i. m. 22.

45 E szó talán elírás a „szólalni” helyett, hiszen itt magára gondolhatott. Igaz, gondolatmenet szerint a tanárokat is föl kellene szólítani.

46 *Napló*, 239.

Másnap: „Összbenyomásom: – a) A jól képzettség. – b) A vidékieknél erősebb sznobizmus, mint Pesten. A legújabb nyugati divatjelenségek állandó emlegetése. Európéerek a pusztán. – c) Ugyanezzel függ össze a tudományos és strukturalista madárnyelv kedvelése. Ez ellen lassan valóban fel kell lépni. – d) Nincsenek tanítványaink. Erősebb, markánsabb, tanítványokat teremteni tudó szellemi arc kell.”⁴⁷

A bejegyzés – talán először – emeli ki azt, ami az „ideológus párttag” feladatainál és a hatalom lehetőségeinél jobban érdekelte: a tanári hivatás eredményessége. A TDK-viták adnak alkalmat, hogy benyomást kapjon a következő nemzedék törekvéseinek irányáról, amit a tudástöbbletre törekvőkben tanáraik indítanak el. Itt néz szembe azzal, ő és pályatársai milyen hatással vannak a jövő magyartanáraira (és kutatóira).⁴⁸ Ezért hallgatja a diákokat a jó tanár figyelmével és felelősségtudatával. Aggasztotta az, amit tapasztalt. Az „ideológiától”, aminek terjesztését fiatalon vállalta, nem tartotta elválaszthatónak az irodalom értelmezését, s azt kellett észrevennie, hogy az eredmény nem az, amire életét föltette. Érthetően nem foglalkoztatta, hogy az ő marxizmusa is „madárnyelven” jutott el a diákokhoz. Az viszont annál inkább izgatta, hogy helyette az újabb tudományos irányzatok, főleg az akkor divatos strukturalizmus beszédmódját használták. Ha a sznobizmus eredeti értelmét (nem nemesek) nézzük, akkor azt is nehezményezi, hogy a „szocialista ember” magasabb rendű világ-nézete helyett polgári, avantgárd, illetve „européer” befolyások alá kerültek. Ezek a hallgatók tizenkét-tizenhárom éve (vulgár) marxista könyvekből tanultak, a marxizmus című tárgyakból sikeresen letettek számos egyetemi vizsgát, hallhatták az ő előadásait, olvashatták tanulmányait, könyveit, s íme mégis tőle idegen utakat választottak, s ezzel az övét elvetették, megtagadták.

Egy jó évtizeddel később, 1985. január 3-án ismét egész napját „gyerekek vizsgáztatásával” töltötte, és erről a következőket írta: „Elveszítettük az ifjúságot. Csak személyiségben, a személyiség méltóságában, önmegvalósításban hajlandó gondolkodni. Akit legszívesebben idéz: Heidegger. Olvasni semmit sem olvastak tőle, de Németh Géza révén ez maradt meg bennük.

– Ugyanakkor az irodalmi oktatás teljes krízise:

– a) Elemezni nem tudnak, az önmagában való poétikai elemzésnek nincs is különösebb célja.

– b) Mivel az életrajz és a történelem nem szerepel, mint a »részesedés« lehetősége (a másik szemlélet kiküszöbölve).

– c) Mivel filozófiai műveltségük egzisztencialista, perszonalista⁴⁹ kultúrájuk, ismeretanyaguk nincs.

47 *Napló*, 239.

48 Keveseket érdekelt ez oly alaposan, mint Király professzort.

49 Perszonalizmus – a protestáns teológiából levezetett fölfogás arról, hogy a legfontosabb a személyiség, a világban egyre tökéletesebb személyiség közelít Isten – a legfőbb személyiség – eszményéhez.

- d) Mivel a szellemtörténet stíluskategóriái nem engedélyezettek – teljes üresség, tartalmatlanság az elemzés meddő »eredménye«.

- e) Még egy figyelemre méltó dolog: az élő irodalomtól is idegenkednek, nincs is ismeretük róla.”⁵⁰

Induljunk ki a 1972-es bejegyzésekből tanári gondjai megértése felé, mert az időpont történelmi jelentőségű.⁵¹ A „strukturalista halandzsa” ugyanis nem csupán Királyt izgatta, de (szövevségese és ellenfele) Pándi le is csapott rá. Az év kezdetén elvette az Irodalomtörténeti Intézettől a *Kritika* című folyóirat szerkesztését,⁵² mert aggasztotta az a folyamat, amelynek eredményeként az MTA kutatóintézete (sokat mondó) új nevet választott magának. Az Irodalomtudományi Intézet fogalma alapvető szemléleti változással járt. Az irodalomértelmezés tudományként fölfogása ugyan – részben – Lukács esztétikájának újragondolásától indul, de megkérdőjelezi a marxizmus minden hatalmi eszközzel körülbástyázott hadállásait, amit Pándi – és Király – elszántan védelmezett. Életrajz-központú irodalomfölfogásuk az értékelést a marxista forradalmiság tételéhez és a realizmus kisajátított eszményéhez kötötte, aminek a hetvenes években pártértelmezése is megingott.⁵³ A fiatalabb nemzedék számára – világnézettől majdnem függetlenül – fontossá vált a változtatási szándék. A „történetiség” Király – Révai Józseftől vett – fölfogásában magába foglalta a magyar, ezzel együtt: a népi sajátosságokat is. Az elméleti alapon megközelített tudományosság viszont az egyetemes értékekre helyezte a hangsúlyt.⁵⁴ A strukturalizmust később újabb irányzatok háttérbe szorították, de Király észere vette, hogy a tudományos meghatározásokat közvetítő „halandzsa” az irodalommal frissen ismerkedőket inkább elriasztja az olvasástól, minthogy elősegítené az abban rejlő fölfedező-élmény érvényesülését. A *Napló* azt a tanácsstalanságot tükrözi, amivel a párt mindenható vezetői a nyugati szellemi áramlatok betörését fogadták.

Király, a nagyhatalmú, de töprengő alkatú professzor fontos döntése volt, hogy – ízléséből eredő fenntartásai ellenére – átvette tanszékére a magyar modernizmus tanítómesterévé váló Németh G. Bélát, majd 1981-ben Szegedy-Maszák Mihályt. Nagy fájdalommal lehetett, hogy ők a hallgatók törekvő részére

50 *Napló*, 692.

51 Ezzel egyidejű a Kádár-ellenes baloldali mozgolódás, amelynek szála a „Lukács-iskolához” vezetett.

52 A lap szerkesztőbizottságának többségét „népies” fölfogásúak tették ki, szerepük még földerítésre vár, mert a támadás a „modernkedés” (pl. Miklós Pál) ellen indult.

53 A hatvannyolcas diákmozgalmak hírei alapján nálunk is megjelent a forradalmiság radikálisan baloldali – maoista – fölfogása, egyebek között „Che” Guevara kultusza.

54 A nemzeti és nemzetközi értékrend különbözősége együtt érkezett Révai Józseffel és Lukács Györggyel Moszkvából. Lukács „iskolája” (és óvodája) ugyan hosszú ideig uralta a filozófiát, és az irodalom filozófiai alapú megközelítését, Révai fölfogása a magyar irodalom haladó hagyományáról viszont és a Petőfi-Ády-József Attila kultusz kibontása – Király közreműködésével – jóval szélesebb körben hullott termékeny talajra.

nálánál nagyobb hatást gyakoroltak.⁵⁵ Németh G(éza) Bélát már az Eötvös Kollegiumból ismerte, de neve csak 1972. január 1-jén jelenik meg a *Napló*ban: Miután a naplóiíró egy szilveszteri mátraházi üdüléséből hazaért, „elkapta” Mezei József egyetemi docens. „Őszintén megmondom neki: Németh Gézát megfelelőbbnek tartom a tanszék⁵⁶ vezetésére s egyetemi tanárságra” – olvassuk a *Napló*ban. Hiába hivatkozott Mezei arra, hogy ő munkáskáder (ami húsz évvel korábban döntő érv lehetett volna), Király tudta, hogy az MTA Irodalomtudományi Intézetének fiatal kutatói közül a filozófiai eszmékre épülő új irodalomértelmezési iskola hívei Németh Gézát tekintik mesterüknek. Ennek szellemében fokozatosan háttérbe szorult az ideológia központi szerepe – és ezzel a történetiség érvkészlete. Ahogy láttuk, Király észlelte ennek új távlatokat nyitó jelentőségét, és aggasztotta az abban rejlő egyoldalú elvontság, ami rendkívül megnehezíti befogadását, s ezzel „arisztokratikus” magasságba emeli az irodalomértelmezést, amit a lehetséges olvasók nehezen tudnak követni.⁵⁷

Igen jellemző Királyra a következő bejegyzés egy 1976-os tanszéki értekezletről: „Németh Géza szeretne egy speciális tárgyat magának⁵⁸ [...] Némileg sért, mert ez azt jelenti, hogy külön úton akar járni, független akar lenni a mi törekvésünktől, a mi céljainktól.”⁵⁹ A „mi” itt egyszerre jelentheti a pártot és saját, történetalapú népi-nemzeti irodalomfölfogását.⁶⁰ Szegedy-Maszák Mihály és Veres András, akik ekkor még az Irodalomtudományi Intézet nagy jövőjű munkatársai, arról vitáztak a naplóiíróval, hogy tanulmányai „túl ideologikusak és nem eléggé tudományosak”. Véleményük szerint nem figyel kellően arra, hogy az irodalom a „nyelv köntösében jelentkezik”. Otthonának ifjú vendégei – jegyzi meg Király – „gondolkodó emberekkel gondolkodó világot” akarnak. Támadnak „mindent, ahol felületességet gyanítanak. És igazuk van. Már csak ezért is rokonszenvesek nekem.”⁶¹ Ő, aki az irodalomértelmezés szövegeközpon-túságából – és annak alapos megértéséből – indult ki, talán azért ismeri el tehetségüket, mert a nyelvközpontú fölfogásától egyáltalában nem idegenkedett. Az elméleti megközelítés egyoldalúsága (kizárólagossága) és magyar anyanyelvűeknek igen nehezen befogadható – idegenségekkel teli – szaknyelve zavarta. A *Napló*ban nem találtam nyomát, hogy belátta volna, az általa használt „madárnyelv” elidegenítő hatású hamissága nyitott (saját érveinek súlya mellett) teret az elméleti irányzatok elterjedésének.

55 „Népi” származású egyetemista volt, és lelkes párttag. (L. Fodor András naplóiban több helyen.)

56 A 19. század második felének külön tanszéke volt ekkor, Király a 20. századit vezette.

57 Közvetve tehát Király észrevette – ahogy más logika alapján a tőle távol álló Vajda Mihály is –, hogy a „tömegkultúra” meghatározó befolyásának egyre nagyobb érvényesülését „a magas kultúra” növekvő arisztokratizmusa is elősegítette.

58 *Napló*, 427. – Az „új tanszéket” – Összehasonlító irodalom címmel – majd Szegedy-Maszák Mihály alapítja meg.

59 *Napló*, i. m. 427.

60 A bejegyzés következő sorai félrevezetőek: a „korrupció” veszélyét említi a már idézett formában.

61 *Napló*, 450.

1976 augusztusában az AILC⁶² kongresszusán szembesült – le nem írt fenn tartásokkal – a nyugati irodalomszemlélet új irányzataival. Ahogy a *Napló* jegyzete fölhívja a figyelmet rá, Király valószínűleg itt találkozott először Gadamer és Jauss irodalomtudományi irányzatával. Ebben is a Kelet-Nyugat megosztottság jelét látta, de fölfigyelt az egyhangú szovjet öntudat nevenséges elemeire is. Zavarta, hogy kollégái nemzetközi hírnévre vágnak, amit elérhetetlennek tartott: Az irodalomtudományban az „ügynevezett világnév nem egyéb, mint önadminisztráció”, írta. Keserűen állapította meg, hogy a nyugati tudósok „modernista” elveik alapján provinciálisnak minősítik a Keleten fontosnak tartott realizmust. Nem egészen világos, mit akart rögzíteni, amikor a következőket jegyzi föl a „nyugati szemlélet” tanulságként: „a) Az irodalomtörténetet veszélybe sodorta a marxizmus, a strukturalizmus és a recepcióesztétika. – b) Mindezek kívülről hoznak be normákat a tudományba. – c) Csak a tiszta irodalmi jelenségeket kell vizsgálni. Ez azt jelenti: van a mű, a szerkesztő, a kritikus és a kapcsolat más művészetekkel. Ez a régi fajta racionális-pragmatikus megközelítés, amely nagyon büszke tárgyának autonómiájára, és tart attól, hogy alárendelje ezt az ideológiának, nyelvészetnek és így tovább.”⁶³ A jegyzetből nem derül ki, ebből mivel értett egyet, és mivel nem.

Talán e konferencia elgondolkodtató benyomásai alapján figyelt föl arra, hogy beszédtema lett a „párt” Fehér Ferenc és Heller Ágnes elleni támadása. A külső szemlélők – többek között – George Steiner antiszemitizmust lát ebben. A naplóiíró dühösen tagadja, hogy *A tragédia halálának* szerzője – antikommunistaként – őszinte baloldali lehetne. Állítását mondvacsinálnak minősíti. Ezen a ponton ragadja meg figyelmét két távrolról jött művelt asszony nyelvtudása, akik nem európai származásúak. Kiemelkedő műveltségük azt bizonyítja, „Nem létezik faji kérdés (különbség)”. Bárki lehet „sokkal okosabb, képzetesebb és kulturáltabb, mint egy fehér ember”.⁶⁴ (Nemcsak színes bőrrel, de magyar jobbágyivadékként is.)

Még másfél évtized van hátra az életéből, s az ifjúság „elvesztésének” a panasza – közvetett formában – egyre többször jelentkezik. Számon tartotta tanítványait, de sokan eltáncoltak tőle. Néhányan szembe is fordulnak vele. Érdekes módon a szakmai érvényesülést a hivatalos pártvonaltól távolabb keresők a hűségesebbek, a „párttagok” határozottabbak egyéni útjuk kialakításában. Az ember mindent saját szemszögéből, saját előítéletei alapján lát. Előítéletei, világnézete, élettapasztalatai, vívódásai, csalódásai, kiábrándulása adja a műként olvasott följegyzések jellegzetességét.

*

62 International Comparative Literature Association – 1955-ben alapított, folyóiratot megjelentető és kongresszusokat rendező, máig létező, de legnagyobb érdeklődést a hetvenes években kiváltó szervezet.

63 *Napló*, 462–463.

64 *Napló*, 483–464.

1985-ben a mátraházai üdülőből hazafelé tartó autóúton a jól tájékozott, előrelátó Vámos Tiborral folytatott beszélgetésnek lényegét január 3-án foglalta össze *Naplójában*. Eszerint:

- „a) az elektronika forradalma új korszakot jelent a tudomány fejlődésében.
- b) A Szovjet és szocialista világ ebben a forradalomban teljességgel lemaradt.
- c) A Szovjetet zártsága, egész rendszere, bizánci struktúrája képtelenné teszi, hogy ezt az elmaradást valaha is behozza.
- d) Kína sokkal többet ígér a jövőnek.
- e) A történelem menete Európából s az atlanti világból áttolódott a csendes-óceáni térségekbe.

Vámos (folytatja) csak kiélezettebben s őszintébben mondta el azt, amit majd minden akadémikusunk vall: a Szovjetunió szerepében megdőlt minden hit. A Szovjet elleni indulatok soha nem látottan mélyek. Nő az ország skizofréniája. A tabu fogalmak:

- 1) a SZU-hoz való viszony;
- 2) a párt vezető szerepe;
- 3) a munkásosztály vezető szerepe;
- 4) a szocialista tulajdon termelékenységé stb. stb. – bent a lélek mélyén mind megkérdőjelezve.”⁶⁵ – Azaz szerepvállalásának ideológiai alaptételei rendültek meg.

Minden bizonnyal a „hárommillió koldus fölemelése” volt az a nagy cél, amire hivatkozva 1945-ben belépett a pártba. A nyolcvanas évek viszonyai teljesen mások voltak, mint amit remélhetett. Ellenzékiségbe sodródó tanítványaitól – a párton belül érvényesülőktől (urbánusoktól és népiektől egyaránt) – hallhatta a vádat, hogy megrögzött „dogmatikus”. Hallhatta ezt saját lányaitól, különösen Júliától. Ugyanakkor a leírtaknál többet vehetett észre a pártfegyelemmel ellentétes szabadságvágyból is. Nem tudjuk, hogy megdőbbenése elvezetett-e a fölismerésig: a szovjet hódoltságon kívül maradt országokban végbe ment technológiai megújulás hozta magával az ottani életszínvonal nagyarányú emelkedését, a társadalmi feszültségek jó részének a levezetését. Magyarország viszont végzetesen lemaradt. Drámai – és persze nem egyszeri – szembesítés volt az, amit Vámos mondott, azokkal a megvalósulatlan – ismeretségi körében is elégedetlenséget kiváltó – szölamokkal, amelyekre a hatalmi politika épült.

Az irodalmárokat máig megosztja a kérdés, ki volt valójában Király István? E kötet olvasása elősegítheti annak jobb megértését, hogy a kor tragikus ellenmondásai – megválaszolhatatlan kérdéseikkel – milyen nehezen elviselhető terheket raktak minden gondolkodó emberre.

65 *Napló*, 692–693. Vámos 2021-ben halt meg, a CEU kuratóriumának tagja volt.